

„Kurbtus on sedakorda minu osa ...“

Elisabeth Aspe (1860–1927) kirjad Elise Aunile (1863–1932)

Eve Annuk*

Kurbusest kui elu pärisosast kirjutabki Elisabeth Aspe oma kirjades Elise Aunile. Kuigi ta kirjutab paljust muustki, on kurbusel neis kirjades oluline koht, sest kuidas teisiti saakski kajastada südamevalu lähedaste kaotuse üle. Nende kahe 19. sajandi lõpu eesti naiskirjaniku – luuletaja Elise Auni ja prosaist Elisabeth Aspe – saatused olid erinevad, ent samas ka sarnased. Mõlemad olid naiskirjanikud ajal, mil kirjanik olemine kui professionaalne tegevus ei võimaldanud äraelamist ja naiskirjaniku väljavaated ei olnud võrreldavad meeskirjaniku omaga. Ent erinevalt Elise Aunist pühendas Elisabeth Aspe oma elu mitte kirjutamisele, vaid lähedaste eest hoolitsemisele. Mõnes mõttes ongi tema kirjad kui elatud kogemuse kajastajad, kuigi kirjade tekstuaalne kude ühteagu nii toob midagi esile kui ka varjab. Kirjadest ei saa me lugejatena teada paljusid asjaolusid, mis kirjade autori jaoks olid iseenesestmõistetavad ja mida kirjades seetõttu ei kajastata. Ent ometi loovad need kirjad teatava ettekujutuse Elisabeth Aspe igapäevaelu eri tahkudest ja loometingimustest, aga ka sellest hoolitsuseetikast, mis oli Elisabeth Aspe eluvalikute taustaks ja mille mõistmine eeldab empaatilist lugejapositsiooni.

Elise Rosalie Aun (1903. aastast Raup, 15. juuni (vkj. 3. juuni) 1863 – 2. juuni 1932) oli pärit Setumaalt, ta oli sündinud Võrumaal Kanepi kihelkonnas. Kuna ta elas suhteliselt kõrvalises kohas ning vanematel ei jätkunud poegade koolitamise kõrval enam majanduslikke võimalusi tütarde koolitamiseks, siis sai Elise Aun vähe kooliharidust: ta õppis kolm aastat (1879–1882) lähedal asuvas Rápina-Lokuta tütarlastekoolis ja täiendas hiljem oma haridust eratundide abil Tartus, kuhu ta asus 25-aastasena tänu venna abile. Elades Karl August Hermanni perekonnas, tutvus ta ka teiste tolaaegsete haritlastega, nagu Anna Haava, Aino Tamm jpt. Kui perekond kolis 1888 Petseri lähedale, algas Aunil „rahutu rännuaeg“, mil ta elas erinevates kohtades (venna kodus Võtikveres, Riias, Pärnus). Ta töötas 1890. aastal pisut aega ka kirjaniku, ajakirjaniku, pedagoogi ja eesti esimese feministi Lilli Suburgi (1841–1923) asutatud Eesti esimese naisteajakirja Linda toimetuses Viljandis, kuid lahkus sealt peagi. Viimaks läks ta Tallinnasse Kristliku Rahvakirjanduse Agentuuri raamatukaupluse tööle ja seal tutvus ta ka oma abikaasa Friedrich Raupiga, kes töötas alaealistel parandusmaja juhatajana. Nad abiellusid 1903. aastal ja elasid erinevates kohtades nii Tallinnas, Simbirskis kui ka Valgas.¹ Elise Aun suri suhkruhaigusesse 2. juunil 1932. aastal Tallinnas Jaani vanadekodus, kus perekond elas alates 1911. aastast ning mille juhatajaks ja hiljem misjonäriks oli tema abikaasa Friedrich Raup.²

Luuletama hakkas Elise Aun varakult ja ta luulele on ainet andnud kodukoha loodus. Algul avaldas ta oma luulet ajalehtedes Eesti Postimees, Olevik ja Meelejahutaja erinevate varjunimede all (Eesti neuu Setu maalt, Roosi, E. A., -e.-n.). Oma esimese luulekogu „Kibuvitsa öied“ väljaandmise ni jõudis ta 1888. aastal. Juba järgmisel aastal ilmus „Laane linnuke“ (1889), seejärel „Metsalilled“ (1890), „Kibuvitsa öied“ II (1895) ja III (1901). Ta on avaldanud ka proosakogumiku „Tosin jutukesi“ (1898), samuti mitteilukirjanduslikke tekste, nagu kokaraamat „Kasuline Kõõgi ja Söögi Raamat“ (1900) ning kombeõpetusest kõnelev „Viisakad kombed“ (1896).³

* Eve Annuk (1964), PhD, kirjandusteadlane, Eesti Kirjandusmuuseum, vanemteadur, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja kt. eve.annuk@kirmus.ee

¹ A. Undla-Põldmäe. Kes oli „Eesti neuu Setu maalt“? – A. Undla-Põldmäe. Koidulauliku valgel. Tallinn: Eesti Raamat, 1981, lk. 305–315.

² Luuletaja Elise Aun suri. – Kaja, nr. 130, 5.06.1932, lk. 8.

³ A. Undla-Põldmäe. Kes oli „Eesti neuu Setu maalt“?, lk. 308–310, 314.

Tema loomingut on võrreldud isegi Anna Haava omaga. Seda on teinud Karl August Hermann oma 1898. aastal ilmunud eesti kirjanduse ajaloo, iseloomustades Auni loomingut kui teemade poolest Haavast mitmekesisemat, kuid tasemelt nõrgemat, ning tuues esile Auni loomingu religioosse eripära: „Elise Aun on oma luulete põhjusemõtete poolest mitmesugusem kui Anna Haava, kuid luulelise hoo ja võimu poolest vähem. Elise Aun ei ole mitte armastuse-laulik ja on selles Anna Haava vastand. Elise Aun võtab aineid luuletada elust, loodusest, metsast, laanest, vanemate ja laste armastusest, kevadest, suvest sügisest, talvest, lilledest jne. Iseäranis tugev temas on usulik tundmus, mis end vagadusel tema salmikutes avaldab ja kirikuõpetajatele ja kiriklikult mõtlevatele väga meeldib. Mis veel Auni luuletustes väga meeldib, see on tema luuleliste mõtete lapselik ja kombeline puhtus, nagu ka lõbus kõne voolavus. Tema luulded võivad iseäranis kasvav naesesugu lugeda. Komblik mõju ei jää tulemata. Kuid ka iga muu inimene võib tema luuldeid kasuga lugeda, sest nad äratavad häid, hellasid, õrnu tundmusi.“⁴ Sarnases võtmes on nähtud Auni loominguga tähendust hiljemgi, hinnatud on tema luule looduslähedust ja meeleolude väljendusrikkust ning luuletuste head vormilist külge.⁵

Elise Auni kui naiskirjaniku elu kujundaski tema soov olla kirjanik, ent see oli tollastes oludes keerukas ja sellega ei olnud ka võimalik end elatada: „Luuletaja elukäik kujunes raskeks ja murerohkeks nagu tol ajal igal eesti naisel, kes püüdis iseseisvalt oma teed käia, pealegi kirjanduslikku tegevust leivateenistusest olulisemaks pidades.“⁶

Ühiskondlikud tingimused, millega eesti naiskirjanikud 19. sajandi lõpul vastamisi seisisid, olidki keerukad. Materiaalses mõttes oli kirjutamine vähetasuv, sest kirjandusliku loominguga eest saadavatest honoraridest oli peaaegu võimatu ära elada. Ent naiste tegutsemisvõimalusi piirasid ka ühiskonna konservatiivsed soolised arusaamad, mis nägid naiste tegevusvaldkonnana eelkõige kodust sfääri. Kuigi moderniseeruv ühiskond vajab ka naiste tööjõudu ning 19. sajandi lõpus oli väljaspool kodu töötavaid naisi Eestis juba omajagu, muutusid soolised arusaamad aeglaselt.

Ent lisaks ühiskondlikele oludele võis kirjandusliku loominguga tegelemist oluliselt mõjutada ka perekondlik kontekst, nii nagu see oli Elisabeth Aspe puhul. Erinevalt Elise Aunist ei olnud **Elisabeth Aspel** vaja enda elatamiseks kirjandusliku loominguga tegeleda, sest ta oli majanduslikult kindlustatud. Selles mõttes olid ta loometingimused soodsamad, ent teisalt varjutasid ta loomevabadust perekondlikud kohustused ja haigete lähedaste eest hoolitsemine, mis võtsid suure osa ta ajast ja (loomingulisest) energiast.

Elisabeth Aspe loomingulist käekäiku ongi nähtud selles võtmes, et ta looming sündis pigem meeldiva harrastusena ja autor ei pidanud selleks end eriti pingutama: „Teadlikult ei ole tema oma talendi arendamiseks õieti midagi teinud. Üldse pole ta omistanud oma kirjanikuvõimele kuigi suurt tähelepanu. Ta looming esineb ainult ta naiselikkude eluavalduste ajutise kõrvalnähtena ja on olnud talle sellepärast ka noore tegevushimulise elavaloomulise hinge muretu pühapäevase meeleolu kajastuseks. Traagilised siseheitlused ja kirjanduslik sünnitamisvaev on temale tundmata.“⁷ Siiski leiab Arno Raag, et Elisabeth Aspe jutustused kuuluvad tollaegse proosa tippu. Ent Raag rõhutab ka Aspe elukäigu olulisust, sest see on „tükike iselaadset, küllalt ehk omapärastki eesti perekonna ajalugu“.⁸

Elisabeth Aspe (Nieländer, 15. detsember (vkj. 3. detsember) 1860 – 25. august 1927) oli pärit Pärnust. Tema isa Madis Aspe oli unistanud kooliõpetaja ametist ja seetõttu oli tal oma aja kohta hea haridus, kuigi kooliõpetajana ta kunagi ei töötanud. Elisabethi vanemad elasid algul Sauga mõisas, aga siis ostis isa Madis Aspe Pärnu äärelinnas sae- ja jahuveski, mis kindlustaski perekonnale majandusliku jõukuse. Pere kümnest lapsest jäi elama kolm, sh. suri mõni päev pärast sündi ka Elisabethi kaksikõde.⁹ Elisabeth Aspe, kelle ristisaks oli muuseas Johann Voldemar Jannsen, õppis Pärnu kõrgemas tütarlastekoolis, kus olid õppinud ka Lydia Koidula ja Lilli Suburg. Kool oli saksakeelne ja -meelne, ent Aspede kodune õhkkond oli eestimeelne.¹⁰

1878. aastal lõpetas Elisabeth Aspe kooli ilma õpetajaeksamit tegemata, sest vanemad ei taht-

⁴ Karl August Hermann. Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani. Tartu, 1898, lk. 497–498.

⁵ Nt. E. Nirk (toim.). Eesti kirjanduse ajalugu. XIX sajandi teine pool. II köide. Tallinn: Eesti Raamat, 1966, lk. 575.

⁶ Samas, lk. 574.

⁷ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming. Biograafilis-kriitiline essee. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1928, lk. 3–4.

⁸ Samas, lk. 4.

⁹ Samas, lk. 6–7, 9–10.

¹⁰ A. Undla-Põldmäe. Sada aastat Elisabeth Aspe sünnist. – Keel ja Kirjandus 1960, nr. 12, lk. 753.

Elisabeth Aspe. EKM EKLA, A-10:10

nud, et ta läheks õpetajaks, vaid lootsid temast veski pärijat.¹¹ Elisabeth elaski seejärel vaikset perekonnaelu, kuigi igatses inimeste sekka pääseda, nagu ta kinnitab oma päevikus.¹² Ta hakkas tegelema tõlkimise ja kirjandusloominguga, kirjutades nii proosat kui ka luuletusi ja ajalehtedele artikleid. Ta esimene ilukirjanduslik jutustus „Enne ukse lukutamist“ ilmus 1881 Eesti Postimehes.¹³ Ent perekondlikud kohustused võtsid varsti suure osa ta ajast, kui ta pidi hakkama hoolitsema oma tuberkuloosihaike vanema õe Marie laste eest.¹⁴ Kui isa Madis 1886. aastal halvatus sai, pidi Elisabeth hoolitsema ka tema eest. Nendel pikkadel tundidel, valvates haike voodi kõrval, kirjutas Elisabeth jutustused „Kasuõde“, „Ennosaare Ain“, „Maantee päält“, „Meremehe mõrsja“.¹⁵ 1888. aastal suri Elisabeth Aspe ema ja järgmisel aastal isa. Kuus nädalat peale isa suri õemes tuberkuloosi, jättes maha kaheksa last ja haike naise, kes kolis isamajja tagasi. Hoolimata majapidamismuredest, mis langesid Elisabethi õlgadele, kirjutas ta sel perioodil jutustused „Anna Dorothea“, „Ajalehe läbi“ ja „Ilma-aegu“, mis ilmusid ajalehtedes Olevik ja Postimees.¹⁶ Kuna veski pidamine käis õdedele üle jõu, siis rentisid nad selle välja. Elisabeth elas kodus kuni 1891. aasta sügiseni ja sõitis siis Peterburi tööd otsima koos õe Katharinaga. Ta oli juba ammu igatsenud maailma näha.¹⁷

Ent vanema õe Marie haiguse tõttu pöördus Elisabeth Aspe 1892. aastal koju tagasi, et hoolitseda õe laste eest. 1892. aasta novembris abiellus ta kaupmees Heinrich Nieländeriga, kes oli ta õemehe vend. Mõni nädal pärast Elisabethi esimese lapse sündi suri tuberkuloosi õde Marie. Aasta hiljem sündis Elisabethil tütar Karin ja 10. jaanuaril 1898 poeg Feliks. Nüüd hoolitseski Elisabeth nii oma laste kui õe laste eest. Paraku tekkisid lisaks lähedaste haigustele ka majanduslikud mured, kui Elisabeth Aspe mees jäi maksujõuetuks ja võlgade tasumine muutus üha keerulisemaks. Siiski tegeles Elisabeth pisut ka kirjandusliku loominguga: 1897 ilmus ajalehes Postimees jutt „Küla veerel“ ja hiljem ajakirjas Linda lühemaid jutte. Ent lühikese vaheaja järel surid kolm õepoega, keda Elisabeth oli kasvatanud ja põetanud, tuberkuloosi. Õde Katharina, kes oli Soomes teenistuses, tuli tiisikushaigena koju ja suri 28. jaanuaril 1903. Sama aasta 27. novembril suri tuberkuloosi Elisabethi abikaasa. 1907. aastal suri luutuberkuloosi poeg Feliks. Ainus järelejäänud õepoeg Otto, kes teenis Krimmis, haigestus samuti tuberkuloosi ja suri sellesse 1914. Selle kõige juures kirjutas Elisabeth lühikesi jutukesti, mis ilmusid ajakirjas Linda ja lastelehes, ning novelli „Aastate pärast“ (1910).¹⁸

Oma elust kokkuvõtet tehes on Elisabeth Aspe meenutanud noorust ja noorpõlve igatsusi oma päevikus: „Ja siis tuli neiu põlve aeg, kah ilma teenistuse ja leivamureta, vanemate majas, ja vanemate lahke valve all. Aga üksik, kül ilma mureta, aga ka ilma lõbuta ja väheste kohustustega.

¹¹ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 16.

¹² Elisabeth Aspe-Nieländer. Tagebuch. 1878–1919. EKM EKLA, fond 6, m 1:4. Sissekanne 1.12.1913, lk. 167 pöördel–168 pöördel.

¹³ E. A. Enne ukse lukutamist. – Eesti Postimees, 1881, nr. 47–51.

¹⁴ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 36.

¹⁵ E. A. Maantee päält. – Oleviku Lisaleht 1889, nr. 13–15; Elisabeth. Meremehe mõrsja. – Postimehe lõbu-lisa 1890, nr. 125; E. A. Ennosaare Ain. – Oleviku Lisaleht 1888, nr. 10–24; Neiu A. Kasuõde. – Olevik 1887, nr. 16–30.

¹⁶ E. Aspe. Anna Dorothea. – Olevik 1891, nr. 27–29; Elisabeth. Ajalehe läbi. – Postimees 1891, nr. 31–34; Elisabeth. Ilma-aegu. – Postimees 1891, nr. 60–64.

¹⁷ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 44–49, 61.

¹⁸ Samas, lk. 62–67.

Ja see tekitas meeleolusse puuduse, mis iga aastaga rohkem kasvis. Ei rahustanud enam olemise lähedus; tööd, elus kaasavõitlemist ihaldas. Olin omast meelest nagu teistest mahajäetud, elust eemale tõugatud. Oleksin kõigest väest ka välja püüdnud teiste inimeste sekka. Aga vanemad olid vanad, olime noorema õega nende viimased lapsed. Ei tihkanud meid oma juurest lasta, pidime nende seltsis elama, neid teenima ja põetama kuni nende surmani. Nii läks esimene pool elust mööda. Peale nende surma algas teine järk. Ja nüüd tuli kõik, mida enne nii palavalt igatsesin. Sain pisut aega võersis olla, ja teenistust otsida. Astusin abielusse, sattusin eluviletsusse, nägin varanduse kaotust, ja veel rohkem armsate omaksete kaotust.”¹⁹

Lähedaste eest hoolitsemise kõrval oli raske tegeleda kirjandusliku loominguga ja seetõttu jäi ka Elisabeth Aspe loomeperiood lühikeseks, tal ei olnud piisavalt aega loomingule keskendumiseks. Ent arutledes Aspe loometingimuste üle, leitakse nõukogudeaegses eesti kirjanduse ajaloo, et mingis mõttes olid Aspe loometingimused siiski paremad kui teistel tolleaegsetel (1880.–1890. aastate) kirjanikel, kes kirjutasid kiirustades ajalehetoimetuste saginas, sõltudes lugeja maitse-eelistustest ja kohandades end nendega. Elisabeth Aspe ei pidanud kirjutama rahateenimise eesmärgil ja seetõttu oli tema looming iseseisvam.²⁰

Et Aspe looming sai areneda suhteliselt sõltumatult ja ta ei pidanud seda kohandama lugejate ja ajalehetoimetajate maitsele, on leidnud ka Aspe elu ja tegevust uurinud Arno Raag: „Võrdlemisi vabana ja iseseisvana on võinud areneda tema looming kesk väikekoodanlik-aristokraatset perekonnaelu, väljaspool ühiskondlikke vapustusi, ärkamisaja romantika järelevalguses.“²¹

Ent kirjanikuna jäi Aspe siiski vähetuntuks, sest ta jutustused ei ilmunud raamatutena, vaid ajalehtedes erinevate initsiaalide, nagu E. A. või Elisabethi nime all.²² Raamatuna ilmusid ta teosed aastaid hiljem. Näiteks jutustus „Kasuõde“, mille Aspe kirjutas 1887, ilmus raamatuna alles 1913. aastal. 1888 Oleviku Lisalehes ilmunud eesti haritlase kujunemislugu kujutav jutustus „Ennosaare Ain“ ilmus raamatuna 1910. Ajalehes Olevik 1891. aastal avaldatud armastuslugu „Anna Dorothea“ ilmus raamatuna alles 1927.

Kirjandusuuriija Oskar Urgart on näinud Aspe vähese tuntuse põhjusena seda, et 1880. aastate lõpul ja 1890. aastate algul vaikiti ta maha ja ka hilisem kirjanduslugu oli ta vastu õiglusetu: „Aspe osaks ei langend küll ei mõnitusi ega mahategemisi, vaid midagi veel halvemat: ta vaigiti lihtsalt surnuks.“²³ Urgart leiab ka, et Aspe vähene populaarsus tulenes tema iseloomust ja maailmavaatest, sest tal puudus „lõind sajandi viimse veerandi tegelasi iseloomustav ettetükkiv iseteadvus ja auahnus. Ning ta ilmavaade oli hoopis teissugune kui see, mida nõuti tolleaegselt populaarsust taotlevalt tegelaselt.“ Teisalt olid ka mitmed välised asjaolud tema vähese populaarsuse põhjuseks, nagu see, et Aspe tööd ilmusid Grenzsteini Olevikus joonealustena, ja kuna Grenzstein oli kirjanduse hindajana kriitiline, ei sõandanud Aspe ise oma jutte raamatuna välja anda.²⁴ Ka Aspe arusaam naise rollist ei soodustanud ta kirjanduslikku tegevust: „Ta on nii vähe naisõiguslane, et otsib oma mõtteile tuge meestelt.“²⁵ Kuigi Koidula oli tõestanud naiskirjaniku võimalikkust ja Suburg oli võidelnud naiste õiguste eest, „jäi naiskirjanik veel kauaks ajaks erakordseks, eraldi meeskirjanikkudest vaadeldavaks nähteks. Arvustustes oli naiskirjanikkude puhul sooküsimus möödapääsmatu.“²⁶ Kuigi naiskaastööliste eraldi esiletõstmine ajalehtedes (nt. nimemärkide „Eesti neiu“, „Õrnalt käelt“ vmt. all) polnud kindlasti pahatahtlik, peitus sellises „meeskirjandustegelaste üliheatahtlikkuses“ „teatav annus alavääristavat“.²⁶

Elisabeth Aspe oli ka hea tõlkija,²⁷ tema tõlked ilmusid ajalehes Olevik ja Oleviku Lisalehes. Samuti on Aspe avaldanud rea kirjutisi ühiskondlikel teemadel. Aastatel 1884–1886 avaldas ta ajalehes Oleviku Lisaleht (seerias „Neiule ja noorikule“) varjunime all kirjutisi naiste rollist ühiskonnas.²⁸ Näiteks kirjutises „Mis on õnn?“ näeb autor võimalust õnneks „rahulikus ja kannatlikus

¹⁹ Elisabeth Aspe-Nieländer. Tagebuch. 1878–1919. EKM EKLA, fond 6, m 1:4. Sissekannne 1.12.1913, lk. 167 pöördel–168.

²⁰ E. Nirk (toim.). Eesti kirjanduse ajalugu. XIX sajandi teine pool. II köide, lk. 537.

²¹ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 3.

²² E. Nirk (toim.). Eesti kirjanduse ajalugu. XIX sajandi teine pool. II köide, lk. 536.

²³ O. Urgart. Elisabeth Aspe. – Looming 1927, nr. 10, lk. 945.

²⁴ Samas, lk. 945–946.

²⁵ Samas, lk. 946.

²⁶ Samas, lk. 946.

²⁷ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 29.

²⁸ Nt. Örnast käest sisse saadetud. Mis on õnn? – Oleviku Lisaleht 1886, nr. 6, 8.03, lk. 91–93; Neiu E. A. Lillekimbukese mälestused. – Oleviku Lisaleht 1888, nr. 3, 1.02, lk. 41–46.

meeles“ ning saatusele alistumises, silmas pidades eriti naisi. Neis seisukohtades on Arno Raag näinud „naise-õigusliku aktiivsuse“ puudumist: „Nagu Aspe oma loomult oli rohkem passiivne ja unistaja, seejuures aga tugevate religioossete kalduvustega ning suure sisemise kõlblise kandejõuga, nii puudub ka tema õpetlikkudes kirjades [ajalehes Olevik – E. A.] naise-õiguslik aktiivsus. Aspe naise-ideaaliks on siin kaunis kodu ja armas abikaasa ning see on ka kogu tema naiseriik, selle ümber keerlebki kogu tema kirjadekogu.“²⁹

Aspe eluhoiakut ja maailmavaadet on peetud fatalistlikuks. Ta oli religioosne inimene, kuid tema arusaam ristiust oli teistsugune kui teistel. Kirjandusuuriija Oskar Urgart on leidnud, et „Aspe ilmavaate aluseks on ristiusk, [– – –] kuid Aspe on siiski ristiustku mõistnud teisiti, kui seda tehakse tavaliselt.“ Aspe maailmavaadet iseloomustab fatalism, pöördumine enesesse, mis seostub rohkem hommikumaade maailmavaadega, see pole sobinud ärkamisaegsele eestlasele ja ehk seetõttu pole ka ta teoseid mõistetud.³⁰

Ka Elisabeth Aspe tütar Karin on oma mälestustes emast nimetanud tema maailmavaadet fatalistlikuks: „Ja nii lähevad aastad. Ta elab ainult vanematele, õe lastele, milliseid iga paari aasta järele ikka juurde tuleb. Ta teeb pikki jalutuskäike, kirjutab vahel mõne laulu ja katsub omale selgeks teha, et see on Jumala tahtmine, et ta nii peab elama. Üldse on temal fatalistiline ilmavaade.“³¹

Ent võib-olla aitas Elisabeth Aspe eluhoiak – omamoodi fatalistlik alistumine saatusele – tal vastu pidada selles perekondlikus haiguste ja surmade jadas.

Elisabeth Aspe kirjadest Elise Aunile

Elisabeth Aspe ja Elise Auni kirjavahetuse üheks ajendiks oli tõsiasi, et Elise Aun oli Elisabeth Aspe poja Feliksi ristiema. Kirjavahetus ise on säilinud ühepoolsena.

Kirjad on pärit perioodist 1892–1927 ja neid on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Elise Aun-Raupi fondis (F 7) säilinud 52, osa kirju (14) on dateerimata. Kirjavahetuses on lühemaid ja pikemaid pause, tihedam kirjavahetus on perioodist 1902–1903 ja 1923–1926. Kirjutatakse igapäevastest asjadest, nagu argielu toimetused, majapidamismured, haigused ja surm, ühised tuttavad, kirjanduse ja tõlkimisega seotud asjaolud, kirikuasjad jm.

Kirjad pärinevad ajast, mil Aspe kirjandusliku loominguga eriti palju ei tegele. Tal ei olnud selleks ka aega, sest perekondlikud kohustused (lähedaste ja haigete eest hoolitsemine, majapidamine) võtsid suure osa ta ajast. Ta tegi seda, mis kuulus iseenesestmõistetavalt abielunaise kohustuste hulka. Kirjad toovadki esile naiskirjaniku argipäeva, selle hoolitsustöö, mis perekonnaeluga on vältimatult seotud ja mida traditsiooniliselt on teinud naised, ka oma erialatööst loobumise hinnaga. Kuigi laste, haigete ja vanade eest hoolitsemine on kuulunud traditsiooniliselt naiste tegevussfääri, ei ole seda tööd tavaliselt eriti väärtustatud. See nähtamatu töö, mida naised on teinud ja jätkuvalt teevad, ei ole toonud naistele au ega kuulsust, tänu ega tunnustust, rahalist sissetulekut rääkimata. Seda on peetud ka naiste loometööle pühendumise takistuseks. Tõepoolest, tolle aja naistest nii mitmedki – Lilli Suburg, Miina Härma, Anna Haava, kui mainida ainult mõnda avalikkusele tuntud isikut – valisid vallaselise seisuse.

Seetõttu on ka mõistetav, et perekondlike olusid on nähtud Aspe loometöö takistusena: „Nii kujunes E. Aspe kogu elu õigupoolest pidevaks heitluseks perekondlike kohustuste ja muredega, mis takistasid tegelikkuse mitmekülgsemat tundmaõppimist ning ahendasid kirjaniku vaatepiiri.“³² Tavapärase ettekujutuse järgi on hoolitsustöö igav ja tüütu ning oma armastuse, läheduse ja hoolitsuse jagamine neile, kes seda vajavad, eriti aga oma lähedastele, näib kuuluvat iseenesestmõistetavana naise rolli. Ent see kõrvaltvaatajale sageli nähtamatu töö nõuab palju aega ning vaimset ja füüsilist energiat, mis sageli ei jäta just palju võimalusi muudeks tegevusteks, sh. loominguliseks eneseteostuseks. Seda probleemi on Elisabeth Aspe oma kirjades Elise Aunile ka kajastanud, viidates rasketele kirjandusliku loominguga tegelemiseks. Teisalt näib kirjade põhjal, et oma lähedaste eest hoolitsemine ja nende kannatuste leevendamine on olnud hoolimata loomingulistest ohverdustest Elisabeth Aspele oluline. Kuigi ta ei saanud ära hoida lähedaste raskeid haigestumisi

²⁹ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 39.

³⁰ O. Urgart. Elisabeth Aspe, lk. 950.

³¹ K. Nieländer. E. Aspe-Nieländeri elulugu. EKM EKLA, fond 6, m 1:5, lk. 27.

³² E. Nirk (toim.). Eesti kirjanduse ajalugu. XIX sajandi teine pool. II köide, lk. 537. Sarnast seisukohta esitab ka Arno Raag: A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 76.

ja lahkumist, sai ta olla neile toeks ja lohutajaks. Ehk oli hoolitseja rolli oluliseks pidamine seotud ta isikliku eetilise hoiakuga, mis asetab lähedased, hoolt vajavad pereliikmed ettepoole omaenda vajadusest loominguilise eneseteostuse järele.

Kirjavahetuse esimeses kirjas positsioneerib Aspe end kui ajaviiteks kirjutavat kirjanikku, kel pole ambitsioone tuntuks saada: „Elutsen siin vaikselt merenurgas, teen mis tahan, vean vahel ka veidi varesejalgu ja saadan trükki, aga sest pole muret mis tagajärel tuleb; olgu hää või halb, ega mind keegi süüdlaseks pea, eks Tartupoolne kuulus E. A. vasta. Üleüldse teavad Pärnus vähe inimesi, et mina vahel ka sulega patustan, mu enese tuttavadki kobivad selles tükis suuremalt jault pimeduses. Mineval aastal oleks mu saladus „Olevikus“ ilmunud „Anna Dorothea“ läbi peaaegu ilmsiks tulnud, sest selles juttus kirjeldud vana veski ja imeline pilt on tõsiselt Pärnu veikse jõe ääres asumas, ja inimesed rännanud pääle jutu ilmumise päris naljakal kombel sinna vaatama; aga kui minu käest keegi otsust päris, kahetsesin väga mitte otsust anda võivad.“³³

Edasi tunnistab Aspe, et ta pole jõudnud veel midagi kirjutada hoolitsemiskohustuse tõttu: „Sellel aastal näituseks ei ole ma veel midagi teinud, ja ei teagi kas edespidigi usinamaks saan. Aeg kulub majatalitustes ja laste hoolitsemises, mida ma oma haige õe eest oma pääle olen võtnud, nii suutumaks ära, et luule jauks pea midagi enam üle taha jääda ...“³⁴ Aspe tunnistab ka, et ta loeb Elise Auna luulet ja sooviks temaga isiklikult kohtuda.

Aspe järgmine sõnum – lühike tervituskiri õnnesooviga Elise Aunile kui Aspe poja Feliksi ristiemale – on kirjutatud alles kuus aastat hiljem.

Kuigi kirjavahetuse algus on reipas toonis, varjutab mure lähedaste pärast õige varsti kirjade tooni. Alates 1898. aastast algab eriti murederohe periood Elisabeth Aspe elus, mil haigestuvad ja surevad järjest paljud ta lähedased: noorem õde Katharina, õelapsed, abikaasa, poeg Feliks.

Kaotusvalu on vahel nii suur, et Elisabeth on sunnitud ühes kirjas tunnistama: „Suur himu on siit pääseda [s.t. sellest maailmast, elust lahkuda – E. A.] igakord kui jälle üks armsatest lahkub.“³⁵

Haiguste ja surmaga seotud kirjeldusi ongi kirjades suhteliselt palju, sest kirjad kajastavad perioodi, mil paljud Aspe lähedased tuberkuloosi surid. Aspe mõtiskleb selles kontekstis ka inimelu eksistentsiaalsete külgede üle: „Hale on kül näha, kui häämeelega üks noor inimene elaks ja kui raske tal on äramineku pääle mõtelda! Ja ükskord peame ometi minema, mis tähendab siis meie mure, vaev ja töö?“³⁶

Mõnikord on haige olukord selline, et Aspe näeb juba ette, et haigus ei lõpe hästi: „Surmaingli tiivad vist kuulakse ju lehvivad, külap viib vist peagi meie Reinikese ära.“ Õelapse olukorda pealt vaadata on Aspele väga raske: „Ei oska ära kirjeldada kui valus on vaadata kuidas inimesed kes hädavaevalt alles täisealiseks saanud nii peatamata jälle närtsivad ja surmale valmivad. Oleks nad lapselt surnud, oleks palju kergem kanda olnud.“³⁷

Vahepeal tundub Aspele endalegi, et tema kirjades on haigustest ja surmast liiga palju juttu: „Mis meil vaestel murelistel ka uudist pajatada on, teistel jääb viimati igavaks ikka meie leina laulu kuulatada.“³⁸

Kui noorema õde Katharina haigus süveneb, kirjutab Aspe, et ei jaksa enam muretseda ja kirjutada pole ka muust kui muredest: „Oleme üleüldse kõik Jumala hooleks annud, oma jõud ei jaksa enam millekski. Sellepärast ei ole mul ka midagi kirjutada olnud, ikka seesama vana laul, mis teisi ometi ei huvita.“³⁹ Kuigi õde lahkus vaikselt ja rahulikult, lisandus Aspe suurele kaotusvalule ka mahajäetuse- ja üksindustunne: „Ta oli mu ainus hää õde, ja nüüd olen ma koguni üks!“⁴⁰

Kõige traagilisem oli Elisabeth Aspe jaoks poeg Feliksi haigus ja surm. Feliks põdes luu- tuberkuloosi ja tema mitmeaastasest haige olemisest kirjutab Aspe mitmes kirjas, muretsedes eriti seetõttu, et poeg võiks vigaseks jääda. Mure oli nii suur, et isegi usk Jumalasse ei aidanud enam: „Talvel kirjutasin Sulle kui raskes valus mu lapseke kannatas. Tuberkuloos puusaliikme sees tegi hirmust valu, et kuude kaupa päeval ega öösel vahet ei olnud. Keegi rohi ei aitanud, isegi Joduformi

³³ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 4.08.1892. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 1/1 ja pöördel.

³⁴ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 4.08.1892. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 1/2.

³⁵ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 1.06.1899. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 4/7.

³⁶ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 19.11.1898. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 3/5 pöördel.

³⁷ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 25.12.1901. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 7/13 ja pöördel.

³⁸ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 3.04.1902. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 10/21.

³⁹ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 3.04.1902. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 10/21 pöördel.

⁴⁰ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 31.01.1903. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 14/29 pöördel.

sissepritsimine kloroformi abil, tegi ainult suuremat valu, ja ei aitanud ometi. Viimati ei kannatanudki ta seda rohitsemist enam, jäi südamehaigeks, ja paistetas üleni üles. Tohter ütles, nüüd on vistist lõpp, haigusekihv on veresse läinud. Aga ei olnud veel lõpp, paistetust alanest, südamehädad paranest, aga puusavalu ei vähenenud. Oh, kuidas olen ma palunud ja palvest Jumalaga võidelnud, ja mõndagi kord meelt ära heites mõtelnud, Jumal ei kuule, või ei taha kuulda, abi ei tule.⁴¹

Poja surmast ei suutnud Aspe mõnda aega isegi ristiemale kirjutada: „... tõeste hirmus valus on lapse surma vaadata... Nüüd magab su ristipojake juba rohkem kaks nädalat hauas, oleksin juba varem kirjutanud, aga meel oli nii kurb, et ei suutnud.“⁴² Hingevalu ei lubanud ka muid kohustusi täita, näiteks vabandab Aspe 17. detsembril kirjutatud kirjas seetõttu, et pole Elise Auni meele pidanud: „Lasksin viimse aasta rasked sündmused nii oma üle võimust saada, et mul enam aega ei olnud muid kohusid täita. Mineva talve läbi keelas mind mu vaese poisikese raske kannatus muud mõtlemast, ja see sügise on mul alati ta kurb tõsine surmanägu meele seisnud.“⁴³ Ent kannatuste karikas ei olnud veel täis ja Elisabeth Aspe pidi üle elama ka õepoja Otto ja õetütrega Elli surma.

Neis Elisabeth Aspe kirjades Elise Aunile ei leidu just palju kirjanduslikke arutlusi. Vahel Aspe siiski tunnustab soovi kirjutada veel midagi ja küsib Elise Aunilt avaldamisvõimaluste kohta. Aga isegi kui Aspe loomingu vastu tuntakse huvi ja tahetakse talt tellida mõnda jutustust, suruvad perekonnaga seotud mured loomingu kõrvale: „Prants kül käis mõne nädala eest lihavõtte juttu nurumas, aga ei võinud lubada, aeg nap, ja paraku ikka nii palju muresid, et luuletamine kuidagi ei passi.“⁴⁴

Samuti arutleb Elisabeth Aspe aeg-ajalt oma loomingu rahateenimise võimaluste üle, nagu nähtub ka siin avaldatud kirjas 14. novembrist 1903. Tasu ta oma loomingu avaldamise eest enamasti ju ei saanud⁴⁵ või lihtsalt ei mõistnud tasu nõuda, nagu arvab Arno Raag.⁴⁶ Väidetavalt sai Aspe oma esimese honorari – 50 rubla – alles 1910, kui ta sai Postimehe jutuvõistlusel II auhinna oma novelli „Aastate pärast“ eest, kuna I auhinna välja ei antud.⁴⁷

Vajadus kirjutamisega raha teenida oli seotud ka majandusliku olukorraga, abikaasast jäänud võlgadega, mida Elisabeth Aspe püüdis tasuda ja mis tal lõpuks õnnestuski. Nii mainib ta ühes suvises, aastaarvuta kirjas kodusisustuse müüki võlgade katteks.⁴⁸

Kirjad kajastavad ka sotsiaalseid suhteid ja tutvusringkonda. Näiteks on kirjades juttu Miina Härmast, kes oli Elisabeth Aspe noorpõlvesõbratar ja kes õõbis mõnikord Pärnus viibides Elisabeth Aspe poolt: „M. H. elas nimelt viis nädalat meil. Ta elab muidu Kroonlinnas ja käsi käivat õige hästi. Lubas tuleval suvel jälle tulla mu tüdarta leeritama.“⁴⁹

Ent veel vanas easki püüab Elisabeth Aspe loomingu tegeleda. Nii kirjutab ta 5. detsembril 1925. aastal: „Tuli mul suvel kergemeelne tuju ja hakkasin üht juttu ehitama.“ Ta oli saatnud selle Postimehe toimetusele, aga ei olnud mingisugust vastust saanud. Ent oma olukorraga on ta siiski rahul: „Muidu aga on päris kena vana olla ja kõrvalt vaadata, mis teised teevad.“⁵⁰

Avaldamispõhimõtetest

Elisabeth Aspe kirjad on kirjutatud ühtlase ja üsna loetava käekirjaga ning paberilehed on tihedalt tekstiga täidetud. Sageli on kirjad mitmeleheküljelised, ent kirjade hulgas on ka lühisõnumitega postkaarte. Aspe keelekasutus ja ortograafia kannavad ajastu märke, ent teisalt on need just sellistena huvipakkuvad. Seetõttu on kirjad avaldatud muutmata kujul, säilitatud on autori keelekasutus ja ortograafia, mis on mõnevõrra ebajärjekindel. Vaikimisi on parandatud paar üksikut keeleteadmist.

⁴¹ Elisabeth Aspe Elise Aun-Raupile 21.09.1907. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 19/41 pöördel.

⁴² Elisabeth Aspe Elise Aun-Raupile 21.09.1907. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 19/42 pöördel.

⁴³ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 17.12.1907. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 20/43.

⁴⁴ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 16.03.1900. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 6/11 pöördel.

⁴⁵ Tõlketööde eest Aspe siiski sai honorare.

⁴⁶ A. Raag. Elisabeth Aspe elu ja looming, lk. 33.

⁴⁷ Samas, lk. 67.

⁴⁸ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 28. 07. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 41/78.

⁴⁹ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 3.10.1911. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 21/45.

⁵⁰ Elisabeth Aspe-Nieländer Elise Aun-Raupile 5.12.1925. EKM EKLA, fond 7, m 1:2, lk. 33/63 ja pöördel.

Pärnus 5. Sept. 1902.

Armas vaderikene!

Kül olen hooletu korrespondent¹! Aga palun siiski, et vabanda mind. Need ajad ja tunnid need lähevad, tööd end kuhjuvad, ja ühest päevast teise saab ööldud, et homme, ega's nii häda pole, ja – siis on aeg läinud ja kirjutud pole midagi. Hää et mul ometi üks hoolas öde on kes alati meelde tuletab ja küsib kas see ehk teine töö tehtud. Kahjuks ei ole tal enesel enam nii palju jõudu, kirjutamine väsitab ta üleliigi ära; aga siiski ta ei seisa, mida ta vähe teha jõuab seda ta teeb.²

Rõõmustasime väga, et Sul nüüd hää ja ilus korter. Lootuse järel saab ta talvel ka soe olema. Meie korter sellevastu tahab koguni raisku minna. Saali laest kukkus tük krohvi välja, viga ei näi suurgi olevat, aga parandamise korral peaks vist pool lage maha tulema. Nüüd aga ei usalda saali elanik oma korterist välja tulla. Suve üle trööstis ta end sellega, kui külalised ära lähevad, siis – nüüd on külalised läinud, nüüd ta kardab, külma ja niiskust, ei tea kas jäämegi talveks katkise laega. See suve oli kül ka suuremalt jault kurb, ikka külm ja vihmane. Öuna saak on, ehk kül puud kevade hästi õitsesivad, hästi kehv, ja muu aia vilja viivad tänavu vargad ära. Näituseks on meie kaalid mis see aasta õige ilusad kasvasivad pea kõik ära varastud. Vanas-Pärnus politseid ega kardavoisid³ pole, üsna halb mõnes tükis elada.

Mineval nädalal oli Pärnus sinod,⁴ ja sai siis õige palju kirikus käia. Saksa kirikus kõnelesivad siinodi avamisel kindralsuperintendent⁵ Oehrn⁶ ja Sangaste õpetaja Hesse.⁷ Kuna Oehrni kõne väga südamluk ja armas oli, oli Hesse etwas zu gemütlich.⁸ Palve ja piiblitundi pidasivad Vändra õpetaja Hörschelmänn⁹ ja Oleviste õpetaja Hahn.¹⁰ Viimane pidas toredate, vägeva ja vaimurikka kõne, mis minusuguse lihtlase kuulja koguni külmaks jättis. Seda armsam, lihtsam ja soem oli Hörschelmänni palvetund. Peaks sarnasid õpetajaid tihedam külvatud olema. Kas sina tema prouaga veel kirjavahetuses seisad? Muidu on meil see suve kül õige ruttu ja vagusi möödaläinud. Mõlemad õetütred olivad Mai kuust saadik kodus, isegi Harry¹¹ tuli Carini¹² sündimispäevaks ja jäi nädali aega. Siis sõitis Helene Augusti kuu keskel ja Elly nüüd Septembri algul ära. Nüüd oleme jälle isekeskes. Nüüd tulevad kibedad sügisese tööd. Ilm on ju hästi külm, laste riided on tükati uued muretseda, ja muist kordaseadida. Praegu teen Felixile¹³ talvepalitit. Eile võtsin ette, ja ei saa muidugi Pühapäevaks valmis, aga palitu saajaga oleme juba vähemalt kolm korda riienud. Esite ta küsib, kas ikka temale teen, siis kas täna valmis saan. Kui ei ütlen, saab ta vihaseks, ja tõutab ta ei tahtvadgi. Vähe aja pärast aga palub ta selle tüli andeks, ja hakkab jälle uueste.

Oled Postimehes lugenud, Miina Hermannil on nüüd suur töö ees. Murueide tütre muusika on valmis, ja saavad lähemal ajal ette kantud.¹⁴ Muidugi saavad kirjanik ja komponistin siis ühtlasi oma

¹ Korrespondent – korrespondent, kirjasatja (sks. k.).

² Elisabeth Aspe noorem öde Katharina Aspe (14.07.1863–28.01.1903) põdes tuberkuloosi.

³ Kardavoi – tsariaegse Venemaa politseinik.

⁴ Sinod – kristlike kirikute valitsemis- või nõuandev organ, kirikukogu.

⁵ Kindralsuperintendent (lad.) – luteri usu kiriku konsistoriumi ringkonna ülemvaimulik.

⁶ Gustav Axel Conrad Oehrn (21.06.1855–24.09.1922) oli Liivimaa kindralsuperintendent aastatel 1901–1906.

⁷ Theodor Heinrich Renatus Hesse (28.03.1837–19.02.1927) oli 1871–1903 EELK Sangaste koguduse õpetaja. Koostanud raamatu „Taveti laulokannel“ (Kuressaare, 1868).

⁸ *Etwas zu gemütlich* – natuke liiga lihtne (sks. k.).

⁹ Paul Alexander Robert Hörschelmänn (29.12.1866–1.12.1915) oli 1894–1910 Vändra koguduse õpetaja ja 1910–1915 Tallinna Oleviste koguduse õpetaja.

¹⁰ Baltisaksa päritolu vaimulik Elieser Traugott Hahn (15.08.1848–19.03.1939) oli 1872–1874 Valjala, 1874–1886 Rõuge ja 1886–1918 Tallinna Oleviste kiriku õpetaja.

¹¹ Öepoeg Harry Ludwig Nieländer (16.09.1885–21.02.1906).

¹² Tõenäoliselt öde Katharina Aspe (14.07.1863–28.01.1903) või tütar Karin Nieländer (1894–1961).

¹³ Elisabeth Aspe poeg Felix Rudolf Evald Nieländer (10.01.1898–02.09.1907) oli Elise Auni ristipoeg.

¹⁴ Ajaleht Postimees teatas 17. juulil 1902, et Miina Härma (aastani 1935 Hermann, 09.02.1864–16.11.1941) oli kirjutamas muusikat Ansomardi (Peäro August Pitka) laulumängule „Murueide tütar“, millele juba varem oli kirjutatud muusika Mihkel Lüdigi ja mida oli ka ette kantud Pärnus ja Viljandis. Miina Härma teos valmis sama aasta augustis ja kanti ette Tartus, Saksa Käsitöölise Seltsi suveteatris 8. septembril 1902 (Postimees, nr. 187, 24.08.1902).

töösid vaatlema. Kül see mõlemile armas kaastöö võib olla. Kui ma ei eksi, saab Väike Maarjas ka tore koolipidu olema, või oli ehk vast juba? Kui veel ees on, kas siis ka sinna poole sõidad?

Mis teeb Su haige õde, on ehk paremaks saanud. Pärnu õetütrel näib ka üsna hää põli olevat, kuulukse enamasti üksi kodus olevat, kuna peremees reisidel käib. Pühapäeval oli nende ülem selli pulm, kes nüüd meie nõnda nimetud „otsa toas“ elab.

Palju tuhat tervist meie kõikide, iseäranis Carini ja Sinu paraku hooletu vaderi poolt.

Pärnus 27. Okt. 1902.

Armas vaderikene!

Millal meil vaestel inimeselastel siin ilmas hää on, oleks ikka, oleks, aga ikka midagi puudub! Või meie pühapäeviti tihtigi ei kaeba et Sind enam tulemas ei ole. Oli nii lõbus, istusime koos ja ajasime juttu – nüüd oleme haige õega kahekesi, mina käin ka arva¹⁵ väljas, ei uudist ühtigi. Vanad sõbrad kõik kaugel, uusi enam võita ei jaksa. Katarinat vähemalt siis veel käidakse vaatamas. Paari nädala eest oli koguni direktori proua Hörschelmann Vändrast meil. Oli ise nädalaks ajaks Pärnu Koppe kliinikusse¹⁶ tulnud ühe vana sisemise vea pärast mis aeg ajalt hirmust päavalu sünnitavad, ning arvas abi leidnud olevat. See siis jutustas paljugi Vändrast. Esiteks oli ta oma mees reisil oma „Schienbeini“,¹⁷ eesti keeli nime ei tea, ära murdunud, olevat aga juba paranenud. Siis põdevat Laurits sapi kivi haigust, ja noor proua ei olevat ka terve. Äpardusest saadik olevat tihti kõiksugu vigad. Hulk noori tööjõudusid olevat õppimas ja töös, suur baasar¹⁸ saavat ligemal päivil toimepandud ja talitust säääl juurdes maailm, ega mina kõiki kuulnud, mis ta jutustas. Meil oli suur küürimine ja minul sellepärast köökis tööd. Õnneks ometi oli ju saalipoolne ots juba korras ja Katarina lastega säääl. Sina küsid Prantsu¹⁹ järele, jah kui mina kõige vähematgi teaksin! Lugesin niisamugi et Linda²⁰ uue omaniku kätte läheb. Prants oli viimase korra aegus Ottole sedelikese annud, millega Papilt Lindat edasi pidi saama. Papike aga ei annud, ütelnud ta mind ei tundvat, ja mina ei olevat temale midagi kirjutanud. Noh, kui lugu nii, ega meie siis enam usutama ei läinud. Ning sest saadik ei tea muud, kui et Papit Linda toimetajaksgi kinnitunud ei olevat. Nagu juba ütlesin, käin arva linnas, ja ega mul säääl ka sarnasid tutvaid ei olegi, kelledelt Prantsu üle midagi kuuleksin. Õetütre Alide pärast ehk kardad ilmaaegu. Sellel poissmehel vist polegi aega neidusid võrgutada. Selle südant näib ainult ahnus ja rahahimu täitvad. Mida paremini ta käsi käib, seda ahnemini ta kõige maailma raha oma poole püüaks. Temal ja ta vennal ei ole mitte aega vahel ka Jumalat tänada kõige hää eest, vaid nad mõtlevad kust kõige paremaid kohtasid kätte leiaks. Meie oma otsivad alati mööda Pärnu linna kõige parema maja järele, ometi ei olevat tal aga veel küllalt raha, ja ka see kartus, et kui ta meilt läheb, mõni teine asemele ehk asub, ja siis muidugi tema töötarvitajad kes vana harjunud kohta tulevad, võidab. Kuulsin et ta veel sellel nädalil Tallinna sõitvad. Viin homme selle kirja ta kätte, ja palun Sinule tuua. Siis räägi ise temaga nii palju kui arvad.

Aga kuidas Sa kallike, venna rahvaga siis vastolusse sattusid? Suvel kirjutasid, et te alati seltsis jalutamas käisite. Kas rahvas süüdi oli? Pärnu venna väiksed tütreid käivad meie Kaariniga ühes proua Sidmanni juures laste Jumalateenistusel. Kuidas oli, kas säääl mitte kurge oodata ei olnud? Aga nüüd sa mõtled kül: On aga ninatark küsima? Jah, mis sa teed kui paremat enam meelde ei tule.

¹⁵ Harva.

¹⁶ Dr. Nikolai Oscar Maximilian Koppe (10.02.1851–19.04.1918), endine Lihula arst, rajas Pärnus 1884. aasta algul haigemaja, eraravila tervisevannide ja ortopeedilise osakonnaga, asutuse juures oli ka pansion.

¹⁷ *Schienbein* – sääareluu (sks. k.).

¹⁸ *Basar* – siin: heategevusmüük (sks. k.).

¹⁹ Hindrik Prants (12.03.1858–17.11.1932) oli ajakirjanik ja tõlkija, aastatel 1894–1903 ajakirja Linda toimetaja.

²⁰ Esimese eesti ajakirja naistele Linda asutas kirjanik, ajakirjanik, pedagoog ja esimene eesti feminist Lilli Suburg (1841–1923), kes oli ajakirja toimetaja kuni aastani 1893. Aastatel 1894–1897 oli toimetaja Hindrik Prants, alates 1898 olid toimetajateks Hindrik Prants ja Anton Jürgenstein ja 1904–1905 Anton Jürgenstein.

Meie pool oli viimastel päevadel õige külm ja kõle tuul puhus. Katariina ei või sarnase ilmaga palju õue minnagi, ja siis on ta elu kül oiete²¹ halb. Mina kül vist nii nurisemata kannatada ei oskaks, küsiks vist tihtigi mis tarvis niisugune vaevane elu. Mina omalt poolt olen kül Jumalat palunud, et ta ometi vähegi rohkem tervist ja jõudu annaks, aga tema teeb kuis tema omas armunõus ja tarkuses hääks arvab. Ja ongi kõik hää, kui ka meie süda verd jookseb. Õnneks on selle elu häda ja viletsus kõik üürikene, annaks Jumal et meie kõik tema armust teise elu õndsuse osaliseks saaksime.

Palju tuhat tervist soovivad Sulle Katarina, minu mees ja lapsed ja ma ise, Su vana

vader Elisabeth.

Pärnus 31. Jan. 1903.

Mu armas Liisi!

Täna saadan Sulle kül koguni kurva sõnumi, armas Täeva Isa saatis oma ingli ja viis mu armsa ainsa õe ära siit hädaorust. Kurvastus kül on ainult meil järelejäejatel, ta ise läks täis õnne ja rõõmuhõiskamist. 20. Januarist saadik oli ta elu õige raske ja vaevaline, magada ei saanud ja hingamine oli väga kitsas. Tohtri rohud tõivad ainult silmapilkkest kergitust²², muidu jäi vaev ikka ühesuguseks. Aga ta ei nurisenud ega kaebanud, vaid palus ainult ühtelugu õnnistegijat ennast päästma, ja tänas ja kiitis teda, et ta teda väärt arvanud risti kandma, ja igavest õnnistust pärima. Nii aina paludes ja valvates läksivad üheksa päeva ja kaheksa ööd mööda. Oh kül oli ta vaene vahel väsinud, väsinud, ning viimaks aitasin minagi ärapääsmist paluda. Ja ta tuli. Teisipäeval 28. Januaril kell 10 õhtul tõmbas ta viimast korda hinge ja läks vististe õnnistegija jalge ette õndsas taeva. Eile õhtu panime ta kirstu, ja nüüd ta magab keset tuba nägu nii naerul ja lahke, ja meie – nutame kui ta pääle vaatame. Ehk ma kül kõigest hingest Jumalat tänan kõige helduse ja armu eest mis ta temale kõigel elu ajal ja iseäranis viimsel raskel haiguse ajal näidanud, ja end kõigest südamest Jumala käe alla alandan, siiski on kahju ja valutundmus ülisuur. Ta oli mu ainus hää õde, ja nüüd olen ma koguni üks! Aga ma ei tohi nuriseda. Jumal ju elab, ja õnnistegija peab meil armsam olema kui ükski maapäälsetest omaksetest. Oh ta andku ise, et see troost ikka hästi elav oleks.

Pühapäeval paneme oma õekese mulda. Õetütred teda enam ei näe, ja Sina ka mitte. Katsugem siis kõik hästi püüda, et sääl teises ilmas jälle kokku saame. See ka ta enda soov oligi. Omal pikkadel uneta vaeva öödel, kinnitas ta mulle mitu ja mitu korda kõiki sugulasi sõpru ja tutavaid südamest tervitada, ja soovida et nad kõigepäält ja kõigest südamest õnnistegijat armastaksivad, see olevad kõige parem ja õnsalikum, seda ta sooviks kõigile, kõigile kõigest südamest. Oh et see meil kõigil ka nii hästi kordaläheks.

Sind, mu armas Liisi, südamest tervitades

Sinu kurb Elisabeth.

Pärnus 7. Juulil 1903.

Armas vader!

Ilusal suveajal veereb aeg nii kiiresti et mitte aega pole tihedam üht kirjakestgi kirjutada. Ära mõtle et meie siin Vanas-Pärnus nii lõbu kimpus oleme, ei poolegi vaid aina töö ajab taga et aru ega otsa. Päev otsa on talitust kül aias, kül köögis, vahe pääl katsun õmmelda, sest pere ju tahab riidid, ja õhtul mil talvisel ajal üsna lõbus on raamat või sulg kätte võtta, kõnnime niisama õues ja ajame juttu. Meil siin Pärnus on õige kena suve, ei nii vilu kui mineval aastal ega nii kuum kui tunamullu.

²¹ Õieti.

²² Kergendust.

Ühe vahe käisime ka õige hoolega suplemas, nüüd aga pole enam nädala päevad nii kaugele saanud. Kuidas Sina elad, kas ka aega saad suplemas käia, või on vesi liig vilu. Tallinnas ju ikka olevat külmem kui Pärnus. Meie lapsed nüüd enam muust ei räägigi kui mis Tallinnas saab ette võetud, küsivad alata millas Mammi minema hakkab, ja kas nemad ligi tulevad või jäävad Papiga koju. Ma keelan kül „sõnutamast“²³ sest ega siis asjast kedagi ei saa, aga kes usub.

Muidu elame koguni vanat viisi kedagi uudist ei ole. Weihmanniga tegime kord ostu ja müüma-kaupa, aga asi on vist juba täieste soikus. Päätakistus on et vist alaealiste pärijate pärast kunagi tüki kaupa müüa ei saa. Peab veel kuus aastat ootama.²⁴ Sinu õetütrel plaanist diakonissiks saada kuuldi ka räägitavat. Jaagust vend kuuldi seda väga kahetsevat, aga Karla ei ütelnud minu kuuldes midagi. Küsida ei passinud. Mis minusse puutub, siis arvan mina, et seesugust elukutset iialgi üks teisele soovitama ei pea, see sündigu iga ühel oma vaba südame tungi järele. Selles ametis saab tal palju raskem olema kui praeguses teenistuses, ta on alles noor, ja ei ole sugugi võimalik et tal enam maa päälsid soovisid ei olegi. Ajab aga ainult mõni elu kurvastus või tüdimus säält peidupaika otsima, siis keelaks mina oma sugulast kül tõeste tagasi. Elu lööb kül haavu, aga kui pea on nad paranenud, aga elukutse ilma sisemise sunni ja armastuseta, kui raske võib see kül olla. Aga on tal omal tõsine tahtmine ja armastus sarnase töö päälle, siis Jumala nimel, kül Taevaisa ise kõik kanda aitab.

Kui sa Väike-Maarjas neiu Kõrvi²⁵ pool käisid, kas siis kihlusest ka midagi kuulsid? Minule tuli kihluse kuulutus, Leena Kõrv ja Johannes Mõru. Oleksin õnnesoovi saanud, aga ei tea aadressi. Kui Sina kirjutad palun minu poolt õige südamest tervitada ja õnne soovida. Laulupidul käisin esimeses kontsertis, muusikaline lõbu oli minu meelest nõrk, kedagi tutavat ei olnud, – olnud õige midagi. Teisel päeval ei läinudgi suurde kontserti vaid ainult kirikusse, säält oli kül õige armas. Aino Tamm²⁶ kuhjab nüüd kodumaad mööda loorberipärgi, ei tea kus kohal Miina²⁷ peaks viibima. Ei tõsta enam jalgagi Pärnusse. Või supleb ta nüüd Tallinnas. Kas tead kah, et Su vana auustaja Mägi peigmehe kingus²⁸ kõnnib. Pruut on Grimmi kassaneiu Koppel. Olevat õige toimetaja ja hakkaja naesterahvas. Aga teistest Su endistest tutvatest ei tea midagi, käin liig harva Pärnus, ja kodu kätte ei tooda midagi uudist. Nüüd armas vader, soovin Sulle veel kõigest südamest hääd suve lõbu. Kõik tervitavad, isegi ristipoig. Ja minu poolt tervisid hulgani.

Sinu

Elisabeth.

Vanas-Pärnus 14. Nov. 03.

Mu armas Liisi!

Kiri ja saadetus ammugi tänuga käes, aga aeg läks ära, ei saanud kohe vastata. Mõtlesin ka mineval pühapäeval oma kirikus istudes Sinu pääle, keda Tallinnas kantslist visati,²⁹ oleks vähegi võimalik tahaksin kül häämeelega Sind Su tähtsamal päeval näha³⁰ ja isiklikult õnne soovida, aga et see

²³ Ära sõnutamast.

²⁴ Kavatsus oli osa oma maast ära müüa, aga alaealiste laste tõttu polnud see võimalik.

²⁵ Leeni Mõru (Kõrv, 7.03.1869–? 1951), tuntud pedagoog, Lilli Suburgi tütarlastekooli kasvandik 1883–1885. Aastail 1885–1888 õppis Pärnu kõrgemas tütarlastekoolis. Oli õpetaja Suburgi eraprogrammaasiumis Viljandis 1889–1895. Seejärel oli laevaomaniku J. Martinsoni koduõpetaja Häädemeelel 1895–1898, eraalgkooli omanik Hallistes 1898–1902, Väike-Maarja tütarlastekooli juhataja 1902–1903. Hiljem töötas õpetajana Tallinnas. Abiellus 1903 õpetaja Aleksander Johannes Mõruga (03.09.1880–23.03.1955).

²⁶ Laulja Aino Tamm (23.12.1864–07.12.1945) andis 1903. aastal enne Soome reisi rea kontserte Eestis, sh. ka Haapsalus, Toilas, Narva-Jõesuus.

²⁷ Helilooja Miina Härma oli Elisabeth Aspe perekonnatuttav.

²⁸ Kingades.

²⁹ Kantslist maha kuulutama, s. t. abielluda soovijate nimesid kirikus avalikult teatavaks tegema.

³⁰ Elise Aun abiellus 22.11.1903 Friedrich Raupiga (13.12.1859–31.01.1942). EELK Valga Peetri kogudus. Personaalraamat II (N–Z). Rahvusarhiiv, EAA.5282.1.29; 1895–1930, lk. 554.

kunagi ei lähe, siis pead kül sellega rahul olema mida Sulle siit kaugelt saan kirjutada. Võtku armas taevane Isa kelle käes kõik meie õnn ja hää seisab, nii hästi sellel päeval kui ka edaspidi igal ajal Sulle ikka hästi selgelt oma armu lähedust näidata, ja Sind oma heldeil kästel kanda. „Nii sündku minu asi, nii käigu minu käsi, kui Jumal ise teeb. Kui tema muret kannab, ja ise nõu mul annab, kül siis kõik hästi korda läeb.“ Jah tema toimetab kõik hästi. Palju muret ja kurbtusi oled Sa viimastel aastatel näinud, ja nüüd kaupluse lõpetusel³¹ oleksid ehk vast jälle murega küsima pidanud, mis nüüd? Aga armas taeva Isa muretses et kostus ju enne tuli, ja et Sa nüüd vististe kord rahupaiga leiad, mida inimesed ei või segada nii kaua kui tema kestust annab. Olgu see tema meelepärast Sulle palju, palju rahu ja õnneaastaid anda.

Üheteistkümneme aasta eest, 1. Nov. kuu päeval oli minu laulatus.³² Vanemaid kül enam ei olnud, aga mõlemad õed olivad alles, ja kõik õelapsed. Elujärg ei olnud halb, ootasime parematgi veel. Jumala nõu aga oli ette äraarvamata raskusi saata, ja kõik mu armsad üks haaval ära kutsuda. Mõlemad õed on lahkunud, õe lapsed muist surnud, muist kaugel, abikaasa tervis koguni otsas – ei tea kas seegi aasta jälle matust ei too – ja siiski: „Siis ole süda rahul, mis iial juhtub Sinul, sa ära muretse. Sest sinu Isa taevas, teab nõu kül kõiges vaevas, suur nõu on temal tõeste“.....

Kui Sa pääle laulatuse veel oma poe eest hoolitsesid, ja uus kodu linnast nii kaugel, siis saab Sul kül tülikas olema hommikuti ja õhtuti käia, või jäed Sa koguni linna. Kas Sul kedagi ei ole, keda oma asemele võiksid panna? Kuidas käib neiu Kirschi käsi, on ta oma uue ametiga juba ära harjunud. Ja kuidas on lugu minu tulevase kohaga? Õiete ma seda kätte saada loota ei usaldagi, aga ilmaaegsete küsimistega tüütan Sind ometi. Ja Sul võib muidugi pää mõtteid täis olla. Oota ma küsin veel midagi. Mida moodi ja karva pruutkleid saab, ja kas ta ju valmis on? Kui pääle pulmi ükskord aega saad, siis tuleta meeles, et vana Pärnu vater hirmus uudishimuline on, kõige pääle mis neil päivil Tallinnas juhtub. Jah, saatus on mõnikord kül karm, eks Sa võinud Pärnus pulmi teha, ehk mina ka Tallinnlane olla! Nüüd ei tea kas ühte teist iialgi enam nähagi saame. Felixgi oli koguni „enttäuscht“³³ kui ta kuulis et Ristiema mehele läheb, ja vist iial enam Pärnusse ei tule. Oma uut toredat raamatud ei ole ta muidugi veel näinud, selle panin Jõuluks ära. Südamest tänan Sind selle ilusa kingituse eest, ei tea millas minul võimalik on Sinule samasugust hädad meelt teha!

Muidu elame siin koguni vagust viisi. Lapsed käivad koolis, ja mina istun haige mehega kodus. Viimasel ajal olen pääd vaevanud, kuidas ka midagi teenida võiks. Aega oleks kül mõnda hädad juttu eestistada, aga ei tea mida, ja kust kirjastajat leida. Suvel käis üks väike noormees minu tööde nimekirja küsimas, ja luba et nad Sööt³⁴ kirjastusel uuesti välja saaks antud. Luba ma ei keelnud,³⁵ ühtlasi aga küsisin, kas mina selle eest tasu ka saan. Seda ei teadnud noormees ütelda, ja pärast ei ole enam midagi kuulnud. Kui mina ometi ka midagi oma kirjaniku anniga teenida võiks. Aga Vana-Pärnus elad nagu põlises metsanurkas, ei ole kellegiga läbikäimist, ei tea ega kuule ka midagi. Nüüd armas Liisi, pean kül lõpetama. Soovin veel kord Sinule ja Su peigmehele kõige rohkemat Jumala õnnistust ja õrnatat maapäälisest õnne ja jään südamlikumalt tervitades

Su truud sõber Elisabeth.

³¹ Elise Aun oli Tallinnas raamatukaupluse juhataja aastatel 1900–1903.

³² Elisabeth Aspe abiellus oma õemehe venna, kaupmees Heinrich Nieländeriga 1. novembril 1892.

³³ *Enttäuscht* – pettunud (sks. k.).

³⁴ Luuletaja Karl Eduard Sööt (26.12.1862–1.09.1950) töötas 1886–1893 Oleviku toimetuses, 1893–1895 asutas ta Tartus raamatukaupluse, trükikojaga ja kirjastuse, mille omanikuks oli ta kuni 1914. aastani. Perioodil 1895–1913 kirjastas Sööt üle 100 raamatu, sh. ka enda luulekogud „Saatus“ (1899) ning „Mälestused ja lootused“ (1903).

³⁵ Keelanud.

Mu armas Liisi!

Jälle on üks aasta ajamerde vajunud ja uus ette astunud millest meie inimesed ei tea mis temas meile peitub, kas leina või rõõmu. Kurbtus on sedakorda minu osa, kuna Sinule Jumal armsaid päivi on lubanud. Hääd on ta meile mõlemille sellega teha tahtnud, andku ta ise meile õiget vastuvõtliku südant kõige ta armu vastu. Ta õnnistagu Sinu elu ja uut majapidamist, nii kuidas minagi kõik omad mured ja puudused tema hooleks tahan anda. Ta on ju meie ülihelde ja rikas isa ja avitaja ja toimetab kõik hästi.

Meie pühad läksivad koguni vagusi mööda. Kirikus käisin ennelõunatel, surnuaial pärastlõunatel, muul ajal istusime lastega vagusi kodus. Lapsed kül on kerged unustama ja olivad oma jõulupuu ja väikeste andide üle peaaegu niisama rõõmsad kui muidugi, kuna minul ise enesestgi mõista viimse aasta jooksul lahkunud minutikski ajast meelest ei lähe,³⁶ vaid alati silmade ees seisavad. Pildid panin etageri³⁷ pääle, säält nad vaatasivad meie pühitsust, kuna nad mineval aastal alles meie keskel viibisivad.

Kuidas Sina nüüd elad, kas saad pääle majatalituse ka veel kirjatööd teha? Lugesin Eesti Postimehe kaastöölise kirjast ka Sinu nime, siis ikka Sul aega seks on. Minul oleks ka aega mõndagi kirjutada, ja õige hää oleks kui sellega ka midagi teenida saaks, aga olen nii tundmata et kuhugile ei tea pöördä. Võiksid kül nii hää olla ja mõnelt kirjastajalt ka minule mõnda „Auftrag“³⁸ soetada. Paneksin häämeelega mõne raamatu ümber, kui keegi tarvitaks. Kui aega saad, siis ole ometi nii hää ja muretse mulle tööd mis kui ka vähegi tasu toob. Ilma tasuta töö puudust muidugi ei tule. Käis suvel üks noormees järelepärimas kas mu kirjatööd saadaval. Sööt tahtvat neid uuesti välja anda, ja teda olevat palutud neid kokkukorjata ja korraldada. Mina ei keelnud seks luba, küsisin aga, kas minule selle eest ka tasu saaks määratud. Noormees ei teadnud, arvas et vist ikka saab, ja sest saadik ei ole ma midagi enam kuulnud. Minul on nii vähe aimu kõigest sellest kirjanduseärist et ma sugugi ei tea mis tingimistel kirjanikud omad tööd ära annavad. Mina olen nad lihtsalt ajalehtedele saatnud, ja keegi pole mulle kopikatgi vastu annud.³⁹ Muidugi ei tee see just suurt himu edasi kirjutada. Kuidas käib Su õetütre Kirschi käsi? Meie rahvas teadvat rääkida, et ta tagasi Pärnu tulevat. Oma mehe surmast saadik olen ainult ühe ainsa korra Wihmanniga rääkinud, säält poolt siis teadust saada pole. Tema ei ole enam meile tulnud, mina sinna ammugi ei lähe. Oma värvija selligi viis meie majast elamast ära, nii et nüüd kül õige vähe rahvast suures hoones oleme. Pimedatel öösetel vahel päris kardamegi, ehk Vanas-Pärnus, tänu Jumalale, kül midagi paha juhtunud pole.

Nüüd armas Liisi, soovin Sulle veel kord kõigest südamest hääd õnneliku uut aastat, ja jään Sind südamest

tervitades Sinu

E. Nieländer.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute tippkeskus, TK 145).

³⁶ Elisabeth Aspe öde Katharina suri tiisikusse 28. jaanuaril ja abikaasa Heinrich suri tiisikusse 27. novembril.

³⁷ *Étagère* – riiul (pr. k.).

³⁸ *Auftrag* – ülesanne (sks. k.).

³⁹ Elisabet Aspe viitab sellele, et oma kirjandusliku loomingu eest ta honorari ei saanud. Esimese honorari sai ta alles 1910 Postimehe jutuvõistlusel II koha saanud novelli „Aastate pärast“ eest.